

Історична довідка

Архітектурні пам'ятники Ніжина доби козацького бароко (XVII – XVIII ст.) завжди вражають своєю різноманітністю та вишуканістю форм. Однією з дорогоцінних перлин стародавнього міста лишається Спасо-Преображенська церква. Безжально спаплюжений, перетворений невдячними нащадками на жалюгідну руїну та смітник, цей храм все ж таки витримав натиск лихої долі і зберігся до нашого часу.

Перші відомості про ніжинську Спасо-Преображенську церкву відносяться до середини XVII століття. В 1625 р. польський король Сигізмунд III, завоювавши Чернігово-Сіверські землі, будує на місці старого Ніжинського городища міцний прикордонний форпост. Так на лівому березі річки Остер виникають укріплені дерев'яними стінами “Замок” та обнесене високим земляним валом “Старе місто”.

Невдовзі оселі ніжинців та міські квартали з'явилися й на правому березі Остра: там виникає “Нове місто”. Його населяли переважно місцеві козаки, які за часів “Хмельниччини” (1648–1657 рр.) утворили “Новомескую” сотню Ніжинського полку. Саме тоді, в середині XVII ст з'явилася в “Новому місті” дерев'яна православна церква, котра простояла там понад 100 років. Ці перекази підтверджуються і документальними джерелами. Тривалий час у церкві зберігалася книга “Огородок” з повчальними духовними текстами, на якій містилась приписка від руки: *“Року Божого 1673 отменил раб Божий Ларион Верхолаз и надал на церковь Божию Новомескую”*. Отже, в той час храм вже активно діяв.

В середині XVIII ст. парафіяни Спасо-Преображенського храму вирішили побудувати нову муровану церкву. Її фундамент заклали поруч зі старою дерев'яною будівлею. Та коли збудували новий храм, то на місці вітваря попереднього спорудили невеличку капличку. 1782 року її бачив на власні очі відомий дослідник О. Шафонський, автор “Чернігівського намісництва топографічного опису”.

Про обставини будівництва цегляної церкви Преображення Господнього дізнаємося з матеріалів українського мистецтвознавця Федора Ернста, людини трагічної долі, вченого, репресованого в роки сталінщини за наукову цікавість до історії української культури. 1923 року він відвідав Ніжин та обстежував ніжинські храми. За свідченням вченого, в іконостасі Спаської церкви містилася мідна дошка з таким написом: *“1748 заложена за священнонамесника крестового Феодора Савицького, сооружена сия церковь 1757–го, за священников Данила и Нишколая Савицьких и ктитора Петра Сполатьбога. Писал и золотил иконостас Иван Демьянович Веснинский, а платил деньги грек Павел Артемов, который сделался слеп”*

Новозбудований цегляний храм мав три престоли: головний – на честь Преображення Господнього, та два додаткових – на честь Введення Богородиці та Тихвінської її ікони.

Надзвичайно цікавим та оригінальним в архітектурному плані є зовнішній вигляд храму: тут вдало поєднано хрещатий план будівлі з лінійним розташуванням бань. Три круглих барабани храму розташовані вздовж осьової лінії будівлі та увінчані стрункими бароковими верхами з двома заламами, характерними для традиційної архітектури України XVII–XVIII ст.

У XVIII ст. при храмі діяли школа та шпиталь, що утримувалися коштом громади та за рахунок пожертвувань.

Про внутрішнє оздоблення храму сьогодні ми знаємо мало. Відомо, що, окрім гарного іконостасу, в середині церкви знаходилася добре оздоблена срібна гробниця, а стіни були розмальовані місцевими іконописцями. 1852 року всі розписи храму, за винятком нижнього ряду ікон, були перемальовані художником Фомою Кононовим. А впродовж 1853 – 1857 рр. із західного боку до храму прибудували теплу церкву з високою Триярусною дзвіницею.

Храм було розширено ще двома престолами – на честь Казанської ікони Божої Матері та Різдва Іоанна Предчеті. Тоді ж було змінено і зовнішній вигляд храму, відповідно до смаків того часу: стрункі барокові верхи замінили класичними напівсферичними. Усі ці роботи проводилися коштом відомого в Ніжині мецената і благодійника, купця 2-ої гільдії Михайла Степановича Бедіна (Біди).

За традицією Спасо-Преображенська церква була своєрідним духовним осередком ніжинських ремісників: саме в ній зберігалися цехові реліквії – знаки та прапори ремісничих об'єднань.

Подія 17 травня 1861 року назавжди пов'язала Ніжинську Спасо-Преображенську церкву з ім'ям Траса Григоровича Шевченка. Під час перевезення тіла поета в Україну, жалобна процесія зупинилася в Ніжині, і тут, на майдані перед Спасо-Преображенським храмом відбулася велелюдна панахида над труною Великого Кобзаря. Про те, як зустрічали в Ніжині процесію, що супроводжувала тіло генія українського народу, дізнаємося зі спогадів сучасників – М. Білецького, Л. Глібова та В. Толбіна.

Жалобну процесію, що супроводжувала труну біля міської застави урочисто зустріли представники місцевої інтелігенції, ремісники з розгорнутими цеховими прапорами й хороговими, студенти Ніжинського Ліцею кн. Безбородька та гімназисти. Колісницю з труною провезли Московською вулицею та ввезли в огорожу Спасо-Преображенської церкви. Після панахиди, яку відправили соборно ніжинські священники на чолі з протоієреєм Федором Бордоносом, законовчителем Ніжинського Ліцею, студенти прикріпили до віка труни вінки й квіти. Церковна процесія супроводжувала труну з тілом Кобзаря через усе місто по Гоголівській та Київській (тепер вул. Шевченка) вулицям до самої застави на Київському виїзді.

1991 року на пам'ять про цю сумну подію ніжинці встановили біля Спасо-Преображенського храму пам'ятний знак.

Бурхливі події ХХ століття позначилися й на долі Спасо-Преображенського храму. З 1924 р. в ньому правила службу Божу громада Української Автокефальної Православної Церкви. Після розправи у 1930-х роках над “автокефалістами”, войовничі атеїсти добралися й до самого храму. Спасо-Преображенську церкву було закрито, а в ній розташували військовий склад. Як розповідають старожили, влітку 1941 р., коли з міста уходили підрозділи Червоної армії, то приміщення церкви разом з військовим майном просто спалили. А після війни, наприкінці 1950-х років, з допомогою вибухівки знищили дзвіницю та теплу церкву, які буцімто заважали рухові транспорту.

Смертельна загроза нависла над самим Спасо-Преображенським храмом 1960 року, коли тодішній секретер Ніжинського міському компартії П. Чаус та голова виконкому міськради Л. Гузієнко звернулися до Голови Ради Міністрів УРСР з листом за номером 307, у якому повідомляли, що існуючі в Ніжині церковні споруди (серед них і Спасо-Преображенський храм) “своим зовнішнім видом обезобразивають город, что вызывает справедливое возмущение общественности». Чиновники пропонували вирішити проблему нестачі коштів на реставрацію храмів за допомогою ... бульдозерів. Вони просили дозволу

на “розборку” аварійних церковних будівель, в тому числі – і на знищення Спасо-Преображенської церкви. Дякувати Богові, але цей бульдозерний задум не здійснився. Рада Міністрів дозволу на руйнування пам’яток не дала, зазначивши, що всі вони мають неабияку історико-культурну цінність.

У 1999 році руїни Спасо-Преображенської церкви передано громаді УПЦ КП. Наступного року вперше за сімдесят років відправлено Великодню службу. Надалі богослужіння проводяться постійно. 22 березня 2002 р. було освячено та встановлено хрести над відреставрованими куполами Спасо-Преображенського храму. Організаційну та фінансову підтримку надали І.С.Плющ, голова Верховної Ради України і О.О.Омельченко, Київський міський голова.

У 2008 році Благодійний фонд «Ніжен» організував збір коштів і проведення ремонтних робіт, в тому числі здійснили встановлення гранітного хреста на пам’ятнику; монтаж вікон, дверей; влаштування ганку; демонтаж, встановлення, фарбування огорожі; ремонт штукатурки всередині; вивезення будівельних відходів і сміття.

Протоіерей Олександр Морозов, історик,
викладач Чернігівського єпархіального
училища УПЦ КП (м. Ніжин).